

ГАРАНТІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ МОДЕЛІ ВІДЕНСЬКОГО КОНГРЕСУ 1814–1815 рр.

Раскрыто одну из особенностей международного правопорядка, возобновленного во время проведения Венского конгресса 1814-1815 гг., которая состоит в специфике гарантирования такого правопорядка. Гарантами выступали пять стран – Англия, Австрия, Россия, Пруссия, Франция, которые являлись наиболее влиятельными государствами и определяли международную политику после проведения Венского конгресса.

In this article it has been examined one of the peculiarities of the international legal order resumed at the Vienna Congress held from 1814 till 1815 which lies in the specific character of guaranteeing such legal order. Five states, namely England, Austria, Russia, Prussia, France being the most powerful states which moulded the international policy after the Vienna Congress acted as guarantors.

Період кінця XVIII – першої чверті XIX ст. був пов'язаний із порушенням балансу в міждержавних відносинах та наростанням зовнішніх конфліктів. Після прийняття Наполеоном у 1804 р. титулу імператора Франції міжнародна політика країни радикально змінилася та перетворила Європу на тривале поле бою¹. Підкорення європейських просторів було першочерговим завданням Наполеона, який власними діями давав зрозуміти, що бачить себе імператором не тільки Франції, але й усього Заходу². Така політика Франції стала передумовою численних війн та призвела до об'єднання європейських держав для відновлення миру і міжнародного правопорядку.

Окреслена мета європейських країн була реалізована завдяки скликанню в 1814 р. конгресу у Відні. Це був найбільш значимий за своєю вагомістю та за кількістю врегульованих проблем захід³. Як свого часу зазначив Г. Шиллер, жодному конгресу не доводилося вирішувати такі всеосяжні та достатньо суперечливі питання, як це необхідно було здійснити на Віденському конгресі⁴.

Серед вітчизняних учених Віденський конгрес 1814-1815 рр. як один із етапів розвитку міжнародного правопорядку привертав увагу В.Е. Грабаря, В.П. Даневського, А. Дебідур, А.І. Дмитрієва, В.М. Дурденевського, О.О. Ейхельмана, Л.А. Зака, Ф.Ф. Мартенса, Б.Е. Нольде, Є.В. Тарле, В.А. Уляницького та ін. Водночас зазначеного питання торкались у своїх працях і зарубіжні науковці, серед яких: Й.К. Блюнчлі, Ч.К. Вебстер, Г. Гервінус А.В. Гефтер, Й.Л. Клюбер, Ф. Ліст, Ф. Лоренц, Л. Опенгейм, А. Фердрос та ін.

Відновлений європейськими країнами міжнародний правопорядок в контексті Віденського конгресу 1814-1815 рр. потребував гарантій його непорушності та стабільності на міжнародній арені. Відтак нами зосереджується увага на тому, за яких умов створювались гарантії спокою в Європі та які країни забезпечували новостворений порядок міжнародних відносин.

Офіційне закріплення гарантій міжнародного правопорядку, створеного Віденським конгресом 1814-1815 рр., мало місце під час проведення Аахенського конгресу 1818 р. та укладення Аахенського протоколу від 3 (15) листопада

1818 року та Аахенської декларації від 3 (15) листопада 1818 р.⁵ У результаті підписання зазначених документів Європа отримала механізм реалізації міжнародного правопорядку.

Учасниками зазначених міжнародно-правових актів були представники Росії, Австрії, Пруссії, Англії і Франції. Саме завдяки цим документам та Аахенському конгресу 1818 р. було створено вищенаведений союз п'яти держав, так звану пентархію, за допомогою якої було відновлено «європейську рівновагу» між великими державами, що гарантувала мир⁶.

Преамбулою Аахенського протоколу визначається місце Франції у системі європейської політики та міжнародні відносини, які мають існувати між Францією і державами, які уклали з нею Паризький мирний договір 8 (20) листопада 1815 р. «Міністри Австрії, Франції, Англії, Пруссії і Росії зібрались на конференції для визначення відносин, які мають існувати між Францією і державами, що уклали з нею мирний трактат 8 (20) листопада 1815 року і які, повернувши Франції належне їй в системі європейської політики місце, зобов'язуються тісним союзом цієї держави з монархами союзними сприяти успіху їх намірів миролюбних та добрих, і завдяки цьому укріпити ще більше загальну тишу». Відповідно з цього моменту Франція була повноправним союзником таких могутніх країн, як Англія, Росія, Пруссія і Австрія.

Учасники Аахенського протоколу одноголосно визнали та оголосили наступне: 1) взаємовідносини між п'ятьма союзниками іншими державами базуватимуться на ширій дружбі та взаєморозумінні; 2) метою об'єднання є збереження миру за допомогою чіткого дотримання всіх зобов'язань, взятих на себе союзниками за відповідними трактатами; 3) обов'язок Франції як учасника пентархії сприяти дотриманню та утвердженню того порядку, який було встановлено в Європі; 4) зібрання на відповідні конгреси за участю як новоствореного союзу, так і інших європейських країн, буде мати місце беззаперечно в тих випадках, коли це буде викликано взятю на себе метою; 5) про створення союзу п'яти держав та прийняті у зв'язку з цим положення буде повідомлено всім європейським країнам.

Таким чином, завдяки такому міжнародно-правовому документу, як Аахенський протокол 1818 р. було створено нове об'єднання держав, відтепер воно об'єднувало п'ять суб'єктів – Росію, Англію, Австрію, Пруссію і Францію. Цей союз у своїй міжнародній діяльності мав керуватись тими міжнародно-правовими імперативами, які були встановлені на Віденському конгресі 1814-1815 рр., а саме: дотримання миру і забезпечення міжнародного правопорядку. З цього моменту саме зазначені держави ставали гарантами всіх проголошених положень і саме вони мали стояти на сторожі створеного універсального правопорядку.

Другим документом, прийнятим і підписаним в Аахені 3 (15) листопада 1818 р., була Декларація. Правовий аналіз змісту Декларації дає можливість стверджувати, що власне цей міжнародний документ і став тим механізмом, за допомогою якого почали реалізовуватися положення Головного акта Віденського конгресу 1815 р., який сам й закрив основи міжнародного правопорядку XIX ст. Центральне місце в Декларації посідає норма, відповідно до якої п'ять держав оголошують себе гарантами спокою Європи. Підтвердженням цього є мета пентархії, яка також відображена у Декларації, – дотримання миру і прийняття постанов, які б стали основою та запорукою його надійності. На особливу увагу заслуговує положення Декларації про те, що пентархія зобов'язується керуватись у

своїй діяльності виключно основами міжнародного права. Це є свідченням того, що свідомість держав була спрямована на утвердження миру та відмову від війни. З цього моменту саме міжнародне право мало стати регулятором міжнародних відносин.

Отже, завдяки Декларації 1818 р. європейська спільнота мала можливість переконатись у тому, що відновлений універсальний міжнародний правопорядок має всі передумови для успішної реалізації.

Порівнюючи ці два міжнародно-правові документи, знаходимо їх характерні особливості. Зокрема, Протокол 1818 р. був обов'язковим для п'яти держав, що його підписали, а Декларація 1818 р. містила зобов'язання пентархії щодо всіх європейських країн. В основу Протоколу покладено засади Священного союзу, а Декларація базувалась на принципах міжнародного права. Крім того, Протокол був нормою для п'яти держав, а для інших держав – тільки тією мірою, що вказувала на сутність обговорення їхнього питання представниками пентархії; Декларація ж була загальною нормою для всіх європейських країн.

Міжнародне значення зазначених документів полягає насамперед у тому, що п'ять наймогутніших держав не просто підтвердили факт відновлення в Європі правопорядку, а й взяли на себе зобов'язання підтримувати його і гарантувати.

Ілюстрація змісту Аахенського протоколу та Аахенської декларації дає можливість виділити їх суть, що стала запорукою тривалого функціонування міжнародного правопорядку, відновленого в результаті Віденського конгресу 1814–1815 рр.: 1) тільки п'ять європейських держав уособлювали механізм реалізації універсального міжнародного правопорядку з одночасним гарантуванням його дотримання всіма європейськими країнами; 2) у своїй діяльності країни-гаранти мали керуватись виключно нормами міжнародного права; 3) всі питання, пов'язані з власними інтересами, а також інші європейські питання, передбачалося вирішувати не одноособово, а спільно п'ятьма країнами під час переговорів чи конференцій.

З моменту набрання чинності Аахенським протоколом і Аахенською декларацією зазначені положення стали для всіх європейських держав беззаперечним правилом, нормою життя, тобто набули ознак міжнародно-правового імперативу. Це була нова і вагома точка відліку реалізації всіх трактатів, прийнятих під час проведення конгресу у Відні. Відтепер основи оновленої політичної ситуації, міжнародної співпраці були повністю закладені, й підстав для сумнівів щодо вступу в силу тих норм, які вироблені 1814–1815 рр., вже не було.

Привертає увагу неформальний поділ держав на дві групи, що мав місце в результаті Аахенського конгресу 1818 р. До першої групи належали держави, які приймали загальнообов'язкові правила і гарантували міжнародний правопорядок – Англія, Австрія, Росія, Прусія, Франція; до другої – інші європейські держави, обов'язком яких було беззаперечне слідування і виконання всіх імперативних норм, дотримання основ міжнародного правопорядку.

Такий поділ створював не тільки права для одних і обов'язки для інших, він одночасно наділяв обидві групи як правами, так і обов'язками. П'ятірка найвпливовіших європейських держав мала право вимагати від всіх інших європейських держав чіткого виконання взятих на себе зобов'язань, одночасно мала і обов'язок – безпосередньо виконувати ті норми, творцями яких вони були безпосередньо і на яких ґрунтувався відновлений ними європейський правопорядок. Щодо іншої групи країн, то вони були наділені правом звертатися за допомогою до країн-гарантів

у випадку недотримання будь-ким із суб'єктів відповідних зобов'язань, а відтак був порушником внесеної рівноваги у міжнародні відносини. Відносно їх обов'язків – вони співпадали із обов'язками пентархії у цьому зв'язку.

Як зазначалося, за результатами Аахенського конгресу 1818 р. держави-учасниці виявили бажання збиратися на конгреси чи на конференції для спільного обговорення як власних питань, так і проблем, з якими звернулися інші держави. При цьому конгреси могли скликатись за ініціативою не будь-якої європейської країни, а тільки п'ятох великих держав – Англії, Франції, Росії, Прусії та Австрії. Зазначений намір отримав реалізацію на практиці, зокрема через проведення Паризького конгресу 1856 р., Берлінського конгресу 1878 р, Гаазьких конференцій миру 1899 і 1907 р. та ін. Міжнародні конференції та конгреси стали беззаперечною необхідністю для вирішення багатьох міжнародних проблем XIX ст. і своїми здобутками створили прецедент, який до того часу ще не був відомий світу⁷. Одночасно, конгреси та конференції були інструментом підтримки балансу сил у Європі⁸.

Як зазначав О. Ейхельман, «уряди і народи дедалі більше стали переконуватись у необхідності для них широких, взаємних відносин та допомоги, приватних та загальних договорів з різних питань, якими встановлюються позитивні юридичні начала, правила і закони. Рішення конгресів і конференцій отримують силу закону»⁹. Справді, саме під час конгресів держави приймали норми, які не тільки регламентували взаємовідносини між ними, але й були обов'язковими до виконання всіма. Крім того, у багатьох випадках ухвалення відповідних правил міжнародного співжиття під час конгресів супроводжувалось вагомим внеском у розвиток міжнародного права.

Отже, робота Віденського конгресу 1814-1815 рр. свідчить про прагнення європейських країн (у першу чергу країн пентархії) надати новий імпульс для розвитку міжнародного права як імперативного регулятора міжнародних відносин того історичного періоду. Міжнародно-правові норми мали забезпечуватися гарантією їх реалізації та виконання досягнутих домовленостей через спеціальний механізм – пентархію, тобто п'ятидержав'я. Відповідною гарантією міжнародного правопорядку стали п'ять наймогутніших держав – Англія, Росія, Австрія, Прусія та Франція, які й визначали подальший розвиток міжнародної спільноти.

1. *Мартенс Ф.* Современное международное право цивилизованных народов. – Т.1 – СПб., 1904. – С. 120. 2. *Ревуненков В.Г.* Взлет и падение Наполеона Бонапарта. – СПб., 2001. – С. 108. 3. *Sorel A.* L'Europe et la Revolution francaise. – Paris, 1904. – Т.8. – Р. 377. 4. *Шиллер Г.* Всемирная история: с древнейших времен до начала двадцатого столетия. – Т.2 – СПб. – С. 305. 5. *Ключников Ю.В., Сабанин А.В.* Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. Ч. 1. – М., 1925. – С. 126–128. 6. *Сеньобос Ш.* Исторические причины войны: от Венского конгресса до войны 1914 года (1815-1915). – Петроград, 1917. – С. 9. 7. *Claude I.L.* Swords into Plowshares. The Problems and Progress of International Organization. – New York, 1987. – Р. 25. 8. *Сергеев В.В.* «Равновесие сил» и «концерт держав» в европейской международной жизни середины XIX в. // Проблемы истории международных отношений в новое время. – Смоленск, 2002. – С. 196. 9. *Эйхельман О.* К вопросу об истории международного права и истории его литературы. – К., 1885. – С. 55.